

*Zeeland als
sporttoeristische
bestemming*

2015

JAARGANG 6

HZ UNIVERSITY
OF APPLIED SCIENCES

Colofon

Dit themarapport is een uitgave van Kenniscentrum Kusttoerisme.

© 2015, *Kenniscentrum Kusttoerisme*

Bij het samenstellen van dit rapport is de grootste zorgvuldigheid betracht. Kenniscentrum Kusttoerisme is echter niet aansprakelijk voor enige directe of indirecte schade als gevolg van de aangeboden informatie in deze publicatie.

Kenniscentrum Kusttoerisme

p/a HZ University of Applied Sciences

Postbus 364

4380 AJ Vlissingen

Telefoon: 0118 - 489 850

E-mail: info@kenniscentrumtoerisme.nl

Website: www.kenniscentrumtoerisme.nl

Twitter: [@KCKusttoerisme](https://twitter.com/KCKusttoerisme)

Fotografie:

Gemeente Kapelle

Van DNA Beeldbank op www.laatzeelandzien.nl:

Ben Biondina

Felice Buonadonna

Anita Eijlers

Johan van der Heijden

Ineke Houmes

Ben Seelt

Thijs Tuurenhout

Eddy Westveer

Dennis Wisse

Xander Koppelmans

Tekst:

Tara Hoetjes

Bouwe Postma

Kim Provoost

Ester Wisse

Grafische vormgeving:

Kees Hoendervangers, www.dtp-plus.nl

*Zeeland als
sporttoeristische
bestemming*

Inhoudsopgave

Inleiding	1
Aanpak	3
1. Zeeland als sportprovincie	4
2. Sporttoerisme als begrip	8
3. Wie is de sporttoerist?	12
3.1 De sportevenemententoeurist	13
3.2 De sport 'legacy' toerist	17
3.3 De actieve sporttoerist	18
4. Best practices	21
5. Kansrijk voor Zeeland	28
Referentielijst	34

Sport is tegenwoordig een belangrijke vorm van vrijetijdsbesteding. Veel mensen beoefenen ook tijdens hun vakantie een sportieve activiteit. Voor sommige mensen is sport de primaire reden waarom ze op vakantie gaan, maar vaak is sport ook een nevenactiviteit tijdens een toeristisch verblijf. Sport en toerisme zijn daarom een populaire combinatie, waardoor de nichemarkt sporttoerisme is ontstaan. Sporttoerisme heeft de afgelopen jaren een enorme groei doorgemaakt. De wereldwijde marktomvang van het sporttoerisme werd in 2008 geschat op 600 miljard, wat gelijk staat aan ongeveer 10% van de totale internationale toeristische industrie. Vooral in landen als de Verenigde Staten, Canada, Australië en Groot-Brittannië vormt sporttoerisme een belangrijk onderdeel van het hedendaagse leven (European Tourism Futures Institute, 2014).

In Nederland krijgt sporttoerisme als strategisch instrument steeds meer aandacht bij identiteitsontwikkeling, city branding en gebiedsontwikkeling. Sport, toerisme en evenementen kunnen elkaar versterken en gezamenlijk bijdragen aan een grotere aantrekkelijkheid van een gebied of regio (European Tourism Futures Institute, 2014).

In deze rapportage komt naar voren dat sport ook kansen biedt voor toeristisch Zeeland. De natuurlijke omgeving van Zeeland nodigt uit tot bewegen en biedt daardoor mogelijkheden voor de beoefening van een breed scala aan sport- en beweegactiviteiten. Omdat Zeeland een populaire toeristische bestemming is, ligt een combinatie van sport en toerisme ook hier voor de hand.

In deze rapportage worden de kansen om beide sectoren te combineren verkend. Sportevenementen en activiteiten, maar vooral ook de natuurlijke en gezonde leef- en bewegingomgeving kunnen ingezet worden als toeristische trekpleister voor zowel sporters, toeschouwers en medereizigers die wellicht ook langer in de regio verblijven. Op het gebied van sportevenementtoerisme is al veel onderzoek gedaan, maar over sporttoeristische activiteiten die niet in competitie of evenementverband worden aangeboden, is nog weinig bekend. Daarom wordt in deze themapublicatie vooral ingezoomd op de actieve sporttoerist die deelneemt aan breedtesport activiteiten.

In deze themapublicatie wordt eerst ingegaan op Zeeland als sportprovincie. Daarna wordt toegelicht wat het begrip sporttoerisme inhoudt en welke drie specifieke vormen van sporttoerisme er te onderscheiden zijn. Ook worden enkele achtergrondkenmerken van sporttoeristen beschreven. Ten slotte worden een aantal best practices genoemd en komen de kansen op het gebied van sporttoerisme in Zeeland aan bod.

Voor de totstandkoming van deze publicatie is gebruik gemaakt van verschillende bronnen. Er is literatuuronderzoek gedaan om te achterhalen wat de definitie is van sporttoerisme en om het profiel van een sporttoerist te kunnen omschrijven. Ook voor de best practices is veelvuldig gebruik gemaakt van bestaande bronnen, zoals websites, wetenschappelijke journals en vakbladen. De sporten die in deze publicatie aan de orde komen zijn gebaseerd op de sporten zoals die in het beleid van Provincie Zeeland zijn opgenomen: beachsport, wielersport en watersport.

Met twintig beoefenaars van bovenstaande sporten zijn interviews afgenomen. Deze interviews zijn afgenomen door studenten die de derdejaars minor 'Lifestyles at the Coast' aan de HZ University of Applied Sciences volgden. Het interview gold voor deze studenten als eindproef voor de cursus kwalitatief onderzoek. De samenstelling van de topiclijst en de analyse van de interviews is uitgevoerd door Kenniscentrum Kusttoerisme. Door deze rapportage heen zullen door middel van profielschetsen de uitkomsten van deze interviews aan bod komen.

'De kranige kitesurfer'

"Uiteindelijk doen we het toch allemaal voor de flow maar natuurlijk speelt de adrenaline ook een rol. Als ik met windkracht tien door het water ga is dat voor mij de mooiste situatie. Je zit op een randje en zoekt grenzen op en dan wordt het pas echt leuk. Zeeland is een goede watersportprovincie. Toch kunnen we als provincie nog wel professionaliseren. Bedrijven gaan steeds meer samenwerkingsverbanden zoeken. Er zijn in het verleden al wel wat samenwerkingen opgestart maar die zijn nu toch ook uiteen gesplitst. Er zouden volledige arrangementen aangeboden moeten worden en niet als onderdeel. In deze sport ben je natuurlijk wel weersafhankelijk dus dat maakt het wel lastig. Het zal in ieder geval wel bijdragen aan de toeristische sector. Hiernaast mogen er meer combinaties gelegd worden met verblijfsaccommodaties. De verblijfsaccommodaties zijn nu erg gericht op families. Je ziet steeds meer huisjes en bungalows. Ik ben op zoek naar een low budget camping of hostel die aansluit bij de doelgroep surfers; laag budget, andere surfers ontmoeten en vooral heel simpel!"

1 Zeeland als sportprovincie

Zeeland kent een grote variatie aan wateren, een bijzondere onderwaterwereld, stranden, stroming in het water, wind, eilanden, enzovoort. De natuurlijke omgeving van Zeeland kan een positieve werking hebben op onze gezondheid. Vandaar dat Zeeland bezig is zich te profileren als gezonde regio. Binnen de gezonde regio komen aspecten als gezonde voeding, bezinning, medisch toerisme en lifestyle aan de orde. Actief zijn en sportbeoefening passen hier goed binnen. Vanuit de LAND IN ZEE! gedachte focust Provincie Zeeland haar sportbeleid rondom een aantal kernsporten die beoefend kunnen worden op het snijvlak van land en water zodat voor de gast de LAND IN ZEE! beleving vergroot wordt. Binnen het sportbeleid wordt gestreefd naar evenementen en activiteiten gericht op het profiel van Zeeland als actieve buitensportregio voor watersport, wielersport en beachsport (Provincie Zeeland, 2013).

Watersport

Wie aan Zeeland denkt, denkt al gauw aan water. Water is één van de dragende krachten van de ruimtelijke kwaliteit die Zeeland te bieden heeft. Tegenwoordig willen we onze vrije tijd graag invullen in een gezonde omgeving en willen we gezond ouder worden. Hierbij speelt bewegen in, op en langs het water een grote rol. Zeeland biedt met haar vele wateren de mogelijkheid om voor de watersportsector een topklimaat te bevorderen. Hierbij gaat het om talentontwikkeling, vergroten van sportbeleving en erkenning als belangrijke watersportregio. Veel beoefende watersporten in Zeeland zijn zeilen, (wind/kite/golf) surfen, waterskiën/wakeboarden, open water zwemmen en duiken.

'De kickzoekende golfsurfer'

"Voor mij, als beginnend surfer, is het hier in Zeeland ideaal. Er zijn hier lange, mooie stranden waar je de basis prima kunt leren. Wanneer je aan het surfen bent, ben je continue aan het zoeken naar die kick voor jezelf. Maar naast die kick geeft het ook een gevoel van ontspanning. Niet lichamenlijk maar vooral geestelijk. Eventjes ben je volledig met iets anders bezig dan je alledaagse dingen en ben je puur aan het genieten. Ik overnacht altijd bij mijn ouders maar voor sporttoeristen zijn er voldoende mogelijkheden om te overnachten. Er zijn veel campingplaatsen voor een goedkoop tarief. Je kunt hier prima vakantie vieren en dat combineren met surfen. Het enige nadeel is de mobiliteit als je niet in het bezit bent van een auto".

Wielersport

In het verleden hebben verschillende wielerevenementen plaatsgevonden in Zeeland die ervoor gezorgd hebben dat Zeeland als fietsprovincie goed op de kaart is gezet. Zo was 2010 'het jaar van de fiets' waarbij de Tour de France, de Giro en Ride for the Roses, Zeeland gepasseerd hebben. In 2015 zal de Tour de France Zeeland wederom aandoen met een etappefinish op Neeltje Jans. Het dynamische Zeeuwse landschap waarin water en land elkaar afwisselen en de wind vaak een sportieve en unieke factor is, maakt Zeeland een aantrekkelijke wielersportprovincie. Wind is voor wielrenners als het ware 'de Zeeuwse berg'. Zeeland biedt niet alleen mogelijkheden voor wielrenners maar ook voor de recreatieve fietser en de mountainbiker. Op het gebied van recreatief fietsen heeft Zeeland een hoog voorzieningenniveau vergeleken met andere provincies. Zo beschikt Zeeland over een uitgebreid fietsknooppuntennetwerk en vele fietsfaciliteiten.

'De modderige mountainbiker'

"Mijn positieve ervaring van mountainbiken door Zeeland is de natuur, het spelen met de wind en het spelen met je fiets door de modder. Ook het omgaan met elkaar, het sociale, dat vind ik leuk aan mountainbiken. Je kunt een lekker praatje maken en je pept elkaar op. Zeeland is uitermate mooi voor mij. Het is vlak maar ik kan ook in de duinen fietsen, niet door het zand natuurlijk. Zeeland heeft mooie aangelegde fietsroutes, zelfs tot aan de grens van België. Het aanbod voor de mountainbiker is soms wel wat magertjes. De enige weg is eigenlijk de duinen in. Als je met de boot van Walcheren naar de overkant gaat, dan kan je wel klimmen, maar nog niet echt op onverharde wegen. Het mountainbike-aanbod is maar een fractie van heel Zeeland. Zo zijn er ook voldoende mogelijkheden op koersgebied maar ook op watersport. [...] De rust, ruimte en natuur, dan krijg je een vakantiegevoel. Ook al is het maar voor een dag".

Beachsport

Het is vanzelfsprekend dat Zeeland over veel strand beschikt. In totaal is de Zeeuwse kustlijn zo'n 650 kilometer lang en biedt voldoende faciliteiten op en rondom het strand. Zeeland heeft stranden voor verschillende doelgroepen; zo zijn er familiestranden, natuurstranden maar ook watersportstranden waar ook beachsporters volop hun gang kunnen gaan. Het begrip beachsport is overgewaaid vanuit landen als de VS en Brazilië en wordt in Nederland ook steeds populairder. Denk hierbij bijvoorbeeld aan beachvolleybal, strandzeilen of blowkart en beachtennis.

Het Grevelingenmeer, Domburg en de Brouwersdam zijn aantrekkelijke watersport/ beachsport bestemmingen. Provincie Zeeland heeft een aantal leisure hotspots toegewezen waarvan de Brouwersdam er één is. Het uitgangspunt is dat het gebied rondom de Brouwersdam een trendsettend, sportief, strand- en watersportcentrum moet worden (Kenniscentrum Kusttoerisme, 2014).

Gegevens over de economische impact en marktomvang van de drie verschillende kernsporten in Zeeland is niet voorhanden. Naar de marktomvang van watersport is op landelijk niveau wel onderzoek uitgevoerd. Uit onderstaande tabel blijkt dat jaarlijks ruim 23,8 miljoen watersportactiviteiten worden ondernomen in Nederland (NBTC-NIPO Research, 2013).

Watersportvorm	Participatie		Frequentie		Volume
	Aantal	%	Gemiddeld aantal keer per jaar	Aantal watersport-activiteiten per jaar	
Duiken	146.000	1	12,2	1.781.000	
Kanoën	435.000	3	3,6	1.567.000	
Roeien	250.000	2	9,8	2.447.000	
Surfen					
(kite-, golf- of windsurfen)	129.000	1	6,3	814.000	
Waterskiën/wakeboarden	106.000	1	4,7	500.000	
Varen/zeilen	2.075.000	15	8,0	16.632.000	
waarvan met een kajuitboot	706.000	5	10,1	7.126.000	
met een sloep	679.000	5	5,4	3.668.000	
met een open boot	Varen 546.000	4	4,6	2.511.000	
Zeilen 341.000	3	5,4	1.844.000		
met een speedboot/jetski	202.000	2	7,7	1.553.000	
Totaal watersport	2.580.000	20%	9,2	23.811.000	

Bron: NBTC-NIPO Research

Mensen die hun vakantie doorbrengen op hun eigen boot of een gehuurde boot geven aanzienlijk meer uit per dag dan toeristen die hun vakantie doorbrengen in hun eigen of gehuurde andere vakantie accommodatie. Mensen met een eigen boot geven gemiddeld 17 euro per dag uit, dit is 4 tot 9 euro meer dan mensen met een tweede woning of eigen stacaravan. Toeristen die een boot huren, geven gemiddeld 75 euro uit per dag ten opzichte van 53 euro voor mensen die in een hotel verblijven. Mensen die in een bungalow of op een camping verblijven besteden nog minder (Kenniscentrum Kusttoerisme, 2012).

Wanneer specifiek gekeken wordt naar de frequentie van de watersportactiviteiten, is duiken de meest voorkomende activiteit (NBTC-NIPO Research, 2013). Wat Zeeland uniek maakt ten opzichte van andere Nederlandse en Noord Europese watersportbestemmingen zijn de mogelijkheden om te duiken. Zo staat de Oosterschelde bekend om unieke plant- en diersoorten maar ook het Veerse Meer en het Grevelingenmeer zijn goede duiklocaties.

Jaarlijks ontvangt Zeeland vele sportduikers. Dit zijn Nederlandse gasten maar ook duikers uit België, Duitsland en Frankrijk. Samen maken zij zo'n 800.000 duiken per jaar in Zeeland. De Nederlandse duiker neemt ongeveer de helft hiervan voor zijn rekening, de Belgische duiker een derde deel. De duiksport is voor Zeeland van economisch belang. De meeste duikers zijn hoog opgeleid en hebben een bovengemiddeld inkomen. Ze komen als liefhebber van de duiksport naar Zeeland en vormen hierdoor een zogenaamde 'special interest group'. Deze groep geeft vaak meer geld uit dan de gemiddelde toerist tijdens een bezoek aan Zeeland. Gemiddeld besteden duikers tussen de 65 en 107 euro per dag aan toerisme in Zeeland en geven ze daarnaast nog eens 25 tot 30 euro per dag uit aan duiksport. Bij de gemiddelde toerist ligt dit bedrag aanzienlijk lager, namelijk tussen de 27 en 65 euro per dag (Kenniscentrum Kusttoerisme, 2011).

2 Sporttoerisme als begrip

Sporttoerisme is een breed en veelomvattend begrip. Om uitspraken te kunnen doen over welke kansen sporttoerisme biedt voor Zeeland is het prettig helder te hebben wat we als sporttoerisme beschouwen. Over wat sporttoerisme precies inhoudt bestaan uiteenlopende opvattingen. Allereerst wordt hieronder de meest gangbare definitie van sporttoerisme weergegeven.

Sporttoerisme is het reizen voor niet-commerciële doeleinden waarbij tijdens de reis of het verblijf deelgenomen wordt aan een sportieve activiteit of om toeschouwer te zijn bij een sportieve activiteit (Harrison-Hill & Chalip, 2005).

Verscheidene andere auteurs hebben getracht het begrip sporttoerisme te specificeren, bijvoorbeeld door toe te voegen dat iemand alleen aangemerkt kan worden als sporttoerist als hij/zij minimaal 24 uur (met één overnachting) in de betreffende omgeving verblijft of dat hij/zij reist om zijn/haar sport in competitieverband uit te oefenen. Ook zijn er auteurs die onder sporttoeristen alleen die toeristen verstaan, die het beoefenen van of kijken naar sport als hoofdmotief hebben voor hun reis. Belangrijke elementen in de definitie van sporttoerisme zijn dus de duur van het verblijf, de benadering van het begrip sport en het motief waarom iemand reist.

'De hardlopende duinen bedwinger'

"Afgelopen jaar ben ik op vakantie geweest in Zeeland waarbij ik om de dag over het strand en de duinen heb gerend. As ik hier kom voor een sportevenement reis ik meestal de volgende dag terug, het is op één dag namelijk prima aan te rijden voor mij. Ik weet wel dat campers soms vol zitten met atleten. Dat hoor en zie je wel. Veel met campers of met caravans, dat ze toch even een weekendje naar Zeeland komen om te sporten. De sportevenementen in Zeeland zijn niet zo massaal en dat trekt me heel erg. Ik denk dat Zeeuwen die kleinschaligheid ook waarderen."

Duur van het verblijf

Inzicht in de verblijfsduur levert niet alleen een nadere precisering van de definitie van sporttoerisme op, maar het maakt ook verschil in het economische belang. Sporttoeristen besteden meer geld als ze langer verblijven in de regio. De belangrijkste kosten bestaan dan uit huisvesting en voeding. Met een langer verblijf neemt de kans toe dat ze ook meer geld besteden aan toeristische activiteiten (Gibson, Willming & Holdnak, 2003). Vanwege dit economische voordeel is het voor het sporttoeristische beleid van Zeeland voorstelbaar vooral te focussen op de langer blijvende toerist, wat niet wegneemt dat sporttoeristische activiteiten en faciliteiten ook daytrippers kunnen trekken. Hierin gaan we dus mee met de meer gespecificeerde definitie waarbij een sporttoerist omschreven wordt als iemand die minimaal met één overnachting in de betreffende omgeving verblijft.

Benadering van het begrip sport

Vanuit sporttoerisme bekeken, vormen sport in competitieverband en in recreatieve context een duo met een soms onduidelijke statuur. De meer enge benadering van de term 'sport', waarbij sport wordt gekenmerkt door aan regels en competitie gerelateerde vaardigheid, expertise en spel (Hinch & Higham, 2001), kan een geschikte strategie voor Zeeland en sporttoerisme uitsluiten. Het probleem met het bekijken van de term vanuit dit oogpunt is dat de nadruk ligt op sport in competitieverband en niet op de recreatieve sporter. In het licht van het voorgaande kunnen de sportieve activiteiten van de surfende toerist op de Zeeuwse wateren wel als fysieke, recreatieve inspanning gezien worden, maar niet tot het domein van het sporttoerisme behoren. Deze surfers nemen immers deel als recreant, maar niet als competitieve sporter.

Voor Zeeland zou het zonde zijn alleen te focussen op competitieve sporters. Sporters met een recreatieve 'mindset' zijn net zo zeer van belang, zeker omdat zij tijdens het sporten andere motieven hebben dan alleen een competitief doel (Gibson, 2007). In deze publicatie wordt deze bredere kijk op sport gehanteerd en wordt iemand die op recreatieve basis een sport beoefent of deelneemt aan een beweegactiviteit, ook als sporttoerist gezien.

Motivatie voor verblijf

Omdat cijfers over sporttoerisme vaak gaan over mensen van wie het hoofdmotief voor de reis sport is en niet over mensen voor wie het sportieve gedeelte van de reis onderdeel is van het geheel, kunnen marktkansen voor sporttoerisme onderschat worden. Skivakanties, golfvakanties of bezoeken aan sportevenementen zijn activiteiten die duidelijk aan sport gerelateerd zijn en dus volledig toegeschreven kunnen worden aan de sportsector. Deze vormen van sporttoerisme kunnen activiteit- of bestemmingsgericht zijn, of een combinatie hiervan. Een bestemming kan bepaalde faciliteiten hebben waardoor het voor sporttoeristen een aantrekkelijk gebied is. Zo zijn er voor wintersport bergen nodig, die vervolgens weer gebruikt worden in de zomermaanden door wielrenners en bergbeklimmers. Ook zijn er bestemmingen waarbij het om de activiteit gaat, zoals evenementen. De plekken waar deze georganiseerd worden zouden anders niet bezocht worden door de toeristen. Bij bijvoorbeeld wintersportvakanties is er sprake van een combinatie waarbij zowel bestemming als activiteit een rol spelen (European Tourism Futures Institute, 2014).

'De waterminnende wakeboarder'

"Ik ben eigenlijk fan van alle watersporten. Ik probeer er altijd een weekendje Zeeland van te maken. Eén van mijn vrienden heeft een camper, dan gaan we vroeg in de ochtend weg om boodschappen te doen. Vervolgens rijden we naar Domburg toe, ontbijten we en trekken we ons surfpak aan en in de middag gaan we door naar de wakeboardbaan. Als het windstil is ga ik wakeboarden en als er grote golven zijn ga ik golfsurfen en anders windsurfen. Wat ik jammer vind is dat de watersportevenementen veelal bekend zijn bij de mensen die de sport beoefenen. Ik weet bijvoorbeeld wel dat er surfwedstrijden in Vlissingen gehouden worden, maar heel veel andere mensen niet. Zeeland promoot deels zichzelf door de ruimte en alle mooie dingen waar ze over beschikken, maar ze kunnen een veel groter watersportpubliek bereiken."

Als er rekening gehouden wordt met sport als secundair of incidenteel motief kunnen gezins- of strandvakanties waarin ook af en toe een fietstocht wordt gemaakt, of deelgenomen wordt aan een surfles ook onder sporttoerisme geschaard worden. Volgens Gammon & Robinson (1997) spreken we dan van toeristische sport in plaats van sporttoerisme. Deze ruimere definitie lijkt meer kansen te bieden voor Zeeland, aangezien veel toeristen in Zeeland incidenteel aan een sport- of beweegactiviteit willen deelnemen, en wordt daarom geprefereerd. Dit maakt het in kaart brengen van de omvang van het sporttoerisme echter wel lastiger.

Wanneer we bovenstaande in overweging nemen komen we tot de volgende definitie van de sporttoerist in Zeeland, die we in de rest van deze publicatie blijven hanteren.

Een sporttoerist is een individu en/of groep die actief of passief deelneemt aan een recreatieve en/of competitieve sport- of beweegactiviteit en/of evenement, tijdens een reis of verblijf van minimaal 24 uur in een omgeving buiten de gebruikelijke omgeving.

3 Wie is de sporttoerist?

Verder inzoomend op het motief van sporttoeristen kunnen er drie categorieën sporttoeristen onderscheiden worden, waarbij het goed voor te stellen is dat er een combinatie of overlap van deze categorieën optreedt.

- Evenementtoerisme; de toerist woont een sportevenement als toeschouwer bij of neemt zelf deel aan een sportevenement.
- Sport 'legacy' toerisme (nostalgisch sporttoerisme), waarbij de toerist sport gerelateerde musea en beroemde sportlocaties bezoekt.
- Actief sporttoerisme; de toerist neemt zelf deel aan een breedtesport activiteit (Hover, Straatmeijer en Breedveld, 2014). Breedtesport wordt hierbij gezien als sport- en beweegactiviteiten die op recreatieve wijze door een breed publiek beoefend worden (Colijn & Kok, 2007). Ook prestatieve sport maakt hier deel van uit, maar veel mensen sporten tegenwoordig ook zonder per sé de ambitie te hebben om door te groeien naar een hoger niveau en zonder dat zij daarvoor zouden kunnen worden geselecteerd. Daarnaast zijn bij veel van hen gezondheid, fitheid, ontspanning en gezelligheid de motieven om aan sport te doen, waarbij het verbeteren van de prestatie niet of van secundair belang is (van Bottenburg, 2003).

Veel onderzoek naar sporttoeristen is uitgevoerd onder de passieve sportevenementtoeristen, ofwel het publiek bij sportevenementen. Ook is er behoorlijk wat bekend over de deelnemers aan sportevenementen. De actieve sporttoerist is echter veelal buiten beschouwing gelaten. Ook beleidsmakers en marketeers richten zich vaak op bezoekers en deelnemers van een sportevenement. Voor Zeeland verdient ook de actieve sporttoerist meer aandacht, omdat Zeeland aantrekkelijk is voor de breedtesporter en het aantal topsportevenementen als trekker van 'kijkende' sporttoeristen beperkt is. Omdat Zeeland echter toch wel een aantal interessante sportevenementen kent en de drie vormen van sporttoerisme elkaar kunnen versterken, gaan we hieronder eerst kort in op het profiel van de passieve en actieve evenementbezoeker en dat van de sport legacy toerist. Vervolgens wordt dieper ingegaan op het profiel van de actieve sporttoerist. Het is belangrijk om te weten wie de actieve sporttoerist is, om zo beter in te kunnen spelen op de wensen en behoeften van deze bezoekers.

'De weer en wind tartende windsurfer'

"De waterkwaliteit is fijn, grote ruimtes, het is niet druk op het water en je kunt dichtbij parkeren. Het is prettig als er strandtenten aanwezig zijn, dit zorgt ook weer voor aankleding. Wat wel leuk zou zijn is als er meer overnachtingsmogelijkheden zouden komen, nabij het water."

3.1 De sportevenementtoerist

De sportevenementtoerist reist om een persoonlijke ervaring op te doen die gerelateerd is aan een sportevenement. Hij/zij is een individu dat tijdelijk buiten de eigen gemeenschap gaat om deel te nemen aan fysieke activiteiten, om te kijken naar fysieke activiteiten of om een bezoek te brengen aan attracties/ evenementen die geassocieerd worden met fysieke activiteiten (Gibson, 1998, in: Funk, Toohey & Bruun, 2007).

De afgelopen jaren is veel onderzoek gedaan naar effecten van sportevenementen, met name op economisch vlak. In toenemende mate is er ook steeds meer aandacht voor sociale effecten. Er zijn methoden ontwikkeld die de economische impact kunnen meten, namelijk de richtlijnen van 'WESP' (Werkgroep Evaluatie Sportevenementen). Onderzoek laat zien dat de economische impact van een sportevenement kan variëren van 200.000 euro tot 28 miljoen euro (Hover, Straatmeijer en Breedveld, 2014). Over de sociale impact van sportevenementen zijn weinig betrouwbare gegevens beschikbaar.

Het bezoeken van een sportevenement is in Nederland populair. Hieronder worden een aantal feiten weergegeven over de omvang van het sportevenementtoerisme in Nederland.

- Vier op de tien volwassen Nederlanders bezoeken jaarlijks een sportevenement (hetzij als *deelnemer* of als *toeschouwer*).
- 5,2 miljoen personen brengen een bezoek aan een sportevenement.
- Dit staat gelijk aan 77 miljoen bezoeken (bezoeken aan competitiewedstrijden, waaronder 700.000 wedstrijden in het amateurvoetbal, zijn inbegrepen).
- Deze bezoeken zijn goed voor 1 miljard uitgaven per jaar (Hover, Straatmeijer en Breedveld, 2014).

Ook in Zeeland is veel aandacht voor het sportevenementtoerisme. De provincie wil dat Zeeuwse sporters de kans krijgen om tijdens een sportevenement een mooie presentatie of prestatie neer te kunnen zetten. Daarbij moeten de sportevenementen die in de regio worden georganiseerd niet alleen ten goede komen aan de sporters zelf, maar ook aan degenen die niet deelnemen. Dit geldt zowel voor de eigen inwoners als mensen van buiten de provincie. Dit kan bijvoorbeeld door de organisatie van side-events, waarbij toeschouwers en sporters naast het hoofdevenement ook deel kunnen nemen aan andere evenementen/activiteiten (Provincie Zeeland, 2013).

'De diehard'

"Ik heb deelgenomen aan verschillende hardloopevenementen in Zeeland. De laatste was de Kustmarathon. We sliepen in een chalet in de buurt en hebben er eigenlijk een familieweekendje van gemaakt. Vrijdagavond hebben we gekeken bij de ladiesrun waar mijn moeder en zusje aan deelnamen, zaterdag moest ik zelf lopen en zondag hebben we gesupporterd voor familie die de wandelmarathon hebben gelopen. Zeeland is een mooie provincie om hard te lopen. De afwisseling van de hoogte en de ondergrond waar je op loopt is erg fijn."

Sportevenementen in Zeeland zijn een belangrijk onderdeel van het toeristisch product. In totaal zijn in 2013 in Zeeland 1,4 miljoen vakanties doorgebracht door Nederlanders. Het bezoeken van een sportevenement heeft tijdens 14.000 van deze vakanties plaatsgevonden. De gemiddelde verblijfsduur van deze vakanties is 3,7 dagen waarbij er gemiddeld 138 euro per persoon per vakantie wordt uitgegeven (NBTC NIPO Research, 2014).

Uit interviews met sportbeoefenaars blijkt dat er veel wordt ingezet op sportevenementen. Populair zijn vooral de hardloop- en wielerevenementen. Zeeland biedt een mooi decor voor

buitensportevenementen en vooral de kleinschaligheid wordt door deelnemers gewaardeerd. Tijdens de deelname aan het evenement draait het niet alleen om de prestaties, maar vooral om het meedoen en de saamhorigheid die hier aan verbonden zijn. Enkele respondenten die deelnemen of een bezoek brengen aan een evenement in Zeeland, overnachten in de regio. Dit is veelal bij familie of kennissen. Vaak wordt het bezoek aan Zeeland dan gecombineerd met andere toeristische activiteiten.

Reizen die specifiek worden gemaakt om internationale topsportevenementen in Zeeland bij te wonen zijn minder van toepassing, omdat dit soort evenementen maar incidenteel plaatsvinden in Zeeland. Over het algemeen trekt een topsportevenement als een etappe van de Tour de France (Neeltje Jans, 15 juli 2015) in verhouding met een klein aantal atleten een groot aantal bezoekers, terwijl een breedtesportevenement in verhouding juist een groot aantal atleten trekt en een beperkt aantal toeschouwers. Het laatste is meestal van toepassing op Zeeland, bijvoorbeeld de Kustmarathon.

Kustmarathon Zeeland

Het meest bekende, jaarlijks terugkerende sportevenement in Zeeland is de Kustmarathon Zeeland. In 2013 is er rondom deze marathon een economische impactmeting uitgevoerd. Het doel van dit onderzoek was om de economische impact te bepalen van de Kustmarathon Zeeland in de gemeenten Veere, Schouwen- Duiveland en Noord-Beveland. Uit het bezoekersprofiel komt naar voren dat:

- 24 procent van de bezoekers afkomstig is uit bovenstaande gemeenten en 76 procent van buiten de regio. 34,8 procent van de respondenten zijn additionele bezoekers. Dit houdt in dat zij hebben aangegeven niet in de regio te zijn wanneer het evenement niet plaats had gevonden. Ze zijn dus speciaal voor het evenement naar de regio gekomen en worden daarom additioneel genoemd.
- het evenement in drie dagen 20.000 bezoekers heeft getrokken. De respondent bezocht het evenement gemiddeld 1,73 dagen, dit betekent 11.560 unieke bezoekers.
- het gemiddelde gezelschap bestaat uit 2,3 personen
- 20,8 procent van de bezoekers overnacht in de regio, waarbij de gemiddelde verblijfsduur 3,1 nachten is.
- de gemiddelde besteding aan overnachtingen ligt op 37,85 euro (Hagoort & Klerx, 2013).

3.2 De sport 'legacy' toerist

Als tweede typering van de sporttoerist kan de sport legacy toerist genoemd worden. De locaties waar grote sportevenementen zijn gehouden trekken ook bezoekers nadat het evenement is afgelopen. Deze sporttoeristen komen dan voor het erfgoed, de zogenoemde 'legacy' van sportevenementen. Een combinatie van de gebouwen, de prestaties die atleten op die plek hebben geleverd en de musea en andere bezienswaardigheden die herinneren aan het evenement zijn zaken die de legacy toerist aantrekken. Overigens wordt legacy ook vaak gebruikt als argument voor de toegevoegde, positieve effecten van een evenement op de stad (bekendheid), haar bewoners (trots, nieuwe of gerenoveerde faciliteiten) en economie (toename bestedingen, werkgelegenheid) (Gibson & Gammon, 2002). Het olympisch stadion, 'het vogelnest' in Beijing is bijvoorbeeld nog steeds een grote toeristische trekpleister en de legendarische berg de Alp d'Huez in Frankrijk trekt jaarlijks veel wielrenners die in navolging van verschillende wielervrouwen deze berg op de fiets willen bedwingen.

In Zeeland zijn en worden met name op het gebied van wielersport een aantal grote evenementen georganiseerd. In de toekomst bieden bijvoorbeeld de herinneringen aan roemruchte Zeeuwse wielervrouwen als Jan Raas en Cees Priem, in combinatie met de plek van de finishplaats van een Tour de France etappe, aantrekkelijke aanknopingspunten voor het inspelen op de behoefte van de sport legacy toerist. Ook kunnen de fraaie beelden op televisie die tijdens een dergelijk evenement uitgezonden worden, dienen als marker voor zogenaamde 'future travel decisions'.

'De combinerende kilometervreter'

"Ik combineer een fietstocht vaak met andere activiteiten met het gezin. Ik heb voor Zeeland gekozen omdat er familie woont maar vooral ook door de vele wielervedstrijden die er worden georganiseerd. Het is fijn dat het er nog niet heel erg druk is vergeleken met het midden van Nederland. De evenementen zijn ontzettend goed georganiseerd in Zeeland. Ik verheug me op de Tour de France die in 2015 op Neeltje Jans gaat finishen. Dit kan een deur openen voor mensen die naar Zeeland willen komen, goede marketing! Ik heb twee kilometer van de start al een huisje geboekt. Ik kies bewust niet voor een hotel. Zij geven vaak niet de mogelijkheid om je fiets veilig te stallen. In Limburg zijn er bijvoorbeeld hotels die echt zijn ingericht op de fietser. Daar kunnen ze in Zeeland nog een voorbeeld aan nemen."

3.3 De actieve sporttoerist

Het gaat bij de actieve sporttoerist om de deelnemende sporttoerist en niet om de toeschouwer. Denk aan wintersporters, bergbeklimmers of – op Zeeland gericht - mensen die naar een plek aan de Zeeuwse kust reizen met bijvoorbeeld als doel surfen of wielrennen. Dat kan vanuit het perspectief van de competitieve sport, bijvoorbeeld een sportclub die op trainingskamp is. Het kan ook gaan om de recreatieve sporter die als primair, secundair dan wel incidenteel motief heeft een sportieve activiteit te ondernemen, als onderdeel van een langer verblijf aan de Zeeuwse kust (Robinson en Gammon, 2004). Veel gasten ondernemen tijdens hun bezoek aan Zeeland een sportactiviteit. Hierbij kan gedacht worden aan fietsen, wandelen of watersporten. Wanneer gekeken wordt naar de top 10 uitstapjes in Zeeland staat op nummer één een fietstocht voor plezier en op nummer twee een wandeling voor plezier (NBTC NIPO Research, 2014).

'De liever voor de wind fietser'

"We gaan altijd op pad met de caravan. We hadden heel Nederland al gehad behalve Zeeland. Wij hadden altijd het idee dat Zeeland kaal en winderig is. Na een bezoek aan Zeeland viel het ons meteen op dat het toch niet zo vlak is als we gedacht hadden. We verbleven een maand op de camping in Middelburg en hebben iedere dag gefietst. Via knooppuntenroutes kun je dit goed volgen. Zeeland zag er heel anders uit dan gedacht met allemaal leuke kleine plaatsjes. Het is denk ik wel een bestemming waar het goed weer moet zijn. Zeeland moet de gast ook iets kunnen bieden als het slechter weer is. Verblijfondernemers zouden toeristen soort abonnementen kunnen aanbieden waarmee ze andere (indoor)sporten kunnen beoefenen, bijvoorbeeld tennis."

Cijfers over de actieve sporttoerist zijn lastig te achterhalen, onder andere omdat de definiëring per meting verschilt. Volgens Gibson e.a. (1998) bestaat 10 tot 30 procent van de hele sporttoeristische markt uit actieve sporttoeristen. Bij Duitsers en Nederlanders zijn sportgerelateerde reizen verantwoordelijk voor meer dan 50% van de buitenlandse reizen. Bij Fransen is dit 23% (Hinch & Higman, 2001). Uit onderzoek is ook wat informatie voorhanden over achtergrondkenmerken van de actieve sporttoerist. De gemiddelde actieve sporttoerist wordt gezien als fysiek actief, HBO of universitair opgeleid, relatief welvarend en met een leeftijd tussen de 18 en 44 jaar (Hinch & Higham, 2001). In plaats van te kijken naar absolute leeftijd, kan ook een indeling gemaakt worden op basis van het levenscyclusperspectief. Zo onderscheiden Gibson e.a. (1998) binnen het sporttoerisme bijvoorbeeld de beginnende volwassenheid

(17-39 jaar), de middelbare volwassenheid (40-59 jaar) en de late volwassenheid (60-91 jaar). Zij geven aan dat actieve sporttoeristen zich vooral bevinden in de groep van beginnende volwassenheid, maar dat ook een aanzienlijke groep mannen en vrouwen uit de middelbare en late volwassenheid kiezen voor een sport gerelateerde vakantie.

Mannen zijn eerder geneigd een sportieve vakantie te boeken dan vrouwen, waardoor de groep actieve sporttoeristen voor een groot deel uit mannen bestaat. Wanneer verder gekeken wordt naar geslacht wordt duidelijk dat hierin de sporttoeristische voorkeuren van mannen en vrouwen soms verschillen. Zo hebben vrouwen die deelnemen aan toeristische sportactiviteiten vaker dan mannen behoefte aan sociale contacten, ontspanning en het leren kennen van andere culturen tijdens en rondom de activiteit. Het type activiteit waarvoor iemand reist hangt deels samen met de sociaal-economische status van de sporttoerist. Sommige sporten, zoals golf en polo blijven voorbehouden aan een wat meer elitair publiek terwijl andere sporten zoals hardlopen en voetbal meer gedemocratiseerd zijn (Hinch & Higham, 2001).

Leefstijl, attitude, opinie en persoonlijkheid geven ook inzicht in het gedrag en de wensen en behoeften van de sporttoerist. De markt voor de actieve sporttoerist kan worden onderverdeeld in de verschillen tussen "sport-for-all-participants" en degenen die een meer competitieve behoefte hebben. De motieven van recreanten om deel te nemen aan een breedtesportevenement of

activiteit zijn het verkrijgen van een gevoel van vreugde en enthousiasme, controle over de situatie, beweging, culturele ervaring, het verlies van het gevoel van tijd en ruimte, genieten van de inspanning, gezondheid en sociale contacten (Dreyer & Kruger, 1995; Standeven & De Knop, 1999). De motieven van prestatiegerichte deelnemers kunnen zijn: zichzelf willen verbeteren, een doel hebben om voor te trainen en verbondenheid met de sport (Green & Chalip, 1998).

Actieve participatie aan een sporttoeristische activiteit kan ook worden beschouwd als een expressie van identiteit. Deelnemers zijn betrokken bij een subcultuur en waarderen hierdoor het evenement of de activiteit. Veel actieve sporttoeristen geven voorgang aan het delen en bevestigen van hun identiteit, vrijheid, spontaniteit en creativiteit. Zij hechten minder waarde aan hun competitieve prestaties (Green & Chalip, 1998; Thomson, 2000). Deze psychografische kenmerken komen overeen met de kenmerken van lifestyle sporters zoals surfers, skaters, snowboarders en duikers (Wheaton, 2004).

Tot slot is bekend dat de gemiddelde sporttoerist bereid is forse afstanden af te leggen voor de beoefening van een sportieve activiteit en dat herhaalbezoek veel voorkomt bij de actieve sporttoerist (Gibson e.a., 1998).

Uit de interviews met sporttoeristen die Zeeland bezoeken, blijkt dat zij vaak het totaalaanbod missen in Zeeland. Aanbieders van verblijfsaccommodatie, vervoer en vermaak bieden afzonderlijk hun product aan. Ondernemers zouden er goed aan doen meer samenwerkingskansen te benutten om een compleet product aan te bieden. Hierdoor kunnen de gasten ook meer besteden.

4 Best practices

In de voorgaande hoofdstukken kwam naar voren dat een beleid, gericht op de actieve breedtesporttoerist (en niet alleen op de evenementtoerist) kansen biedt voor Zeeland. Hieronder volgen enkele concrete voorbeelden waarin de actieve (breedte)sporttoerist centraal staat. Deze voorbeelden kunnen mogelijk dienen ter inspiratie voor Zeeland. De voorbeelden bevatten zowel ideeën over samenwerking, als over een gebiedsbenadering en het type activiteiten.

Alpen en Ardennen

Wintersportbestemmingen zijn bestemmingen waar sportbeoefening, bestemming en overnachting samenkomen. Deze gebieden zien het als hun core business om sporttoeristen aan te trekken en beschikken over alle faciliteiten die bepalend zijn voor een sportvakantie. Zo heb je er bergen, de sneeuw (zekerheid), horeca, gezelligheid van het dorp, reputatie en de herinneringen en verhalen van mensen. Vaak werken ondernemers in de gebieden samen of is het mogelijk via een reisorganisatie een compleet verzorgde trip te boeken waarbij de reis, de overnachtingen, de skipas en eventueel ook maaltijden zijn inbegrepen. Ook kennen de meeste wintersportgebieden een gezamenlijke, digitale portal, waar de sporttoerist alle benodigde informatie kan vinden. Ditzelfde geldt voor de Ardennen. Ook daar kunnen compleet verzorgde en op maat gemaakte outdoor vakanties geboekt worden.

Camperduin

In Noord-Holland (Camperduin tot Petten) wordt een nieuw duinlandschap gecreëerd met een strandbreedte van 200-300 meter. Het project heeft als hoofddoel het versterken van de kust en het verlagen van het doorbraakrisico voor de komende jaren. Daarnaast wil men de kwaliteit van recreatieve voorzieningen verhogen. Vanuit de verschillende ondernemers zijn er initiatieven bedacht en uitgewerkt om te komen tot een recreatieve functie van het gebied Camperduin.

'De veelzijdige strandfanaat'

"Ik speel zelf beachsoccer en organiseer ook evenementen in deze sport. Lekker sporten in de buitenlucht met een windje en uitzicht op het strand, dat is toch heerlijk. Ik vind dat het strand te weinig wordt benut als sportlocatie. Ik zou het leuk vinden als de volgende generaties kunnen kennismaken met verschillende beachsporten. We kunnen bijvoorbeeld ook kanoën, kajakken, badmintonnen of tennissen op het strand."

In 2013 is op verschillende gebieden samenwerking ontstaan tussen een strandpaviljoen, strandhotel, groepsaccommodatie, organisatiebedrijf van groepsuitjes, surfschool, appartementencomplex, (geprivatiseerd) parkeerterrein en een snackbar. Door deze samenwerking krijgt het gebied verschillende functies waarbij ook sport een belangrijk onderdeel is. Eén van de samenwerkingsinitiatieven is de ontwikkeling van een sportpaviljoen. Hiermee wordt voorzien in de behoefte van zowel de lokale en regionale bevolking alsook voor de actieve dagrecreant en verblijfsrecreant van alle leeftijden. Het sportpaviljoen is een startpunt voor het beoefenen van een water- of beachsport. Ook kunnen er materialen opgeslagen worden. Daarnaast zijn er instructieruimtes, douches en ondersteunende horeca. Een van de sportactiviteiten die vanuit het sportpaviljoen aangeboden wordt, is een middag zeilfietsen. De zeilfiets is een driewielige fiets waarbij de wind wordt gebruikt als extra 'groene motor' (Gemeente Bergen, 2014).

Provincie Overijssel 'Bewegen in het Groen'

Sportservice Overijssel heeft uitvoering gegeven aan het project 'Bewegen in het Groen'. De doelstelling van het project was om enerzijds de provincie aantrekkelijk te maken voor recreatie en toerisme en anderzijds sportaccommodaties van sportverenigingen beter te benutten. De verbinding tussen de sport, natuur en de sector toerisme & recreatie staat hierbij centraal; samenwerking tussen de relevante partners kan de mogelijkheid bieden om bezoekers van Overijssel aan te zetten tot bewegen in het groen.

Een aantal pilots zijn ontwikkeld in samenwerking met Sportservice Overijssel en de sportverenigingen in de provincie om een beeld te krijgen van welke samenwerkingen kunnen leiden tot de voorgestelde doelen. Uiteindelijk bleek uit de evaluaties met de sportverenigingen dat vier van de zes pilots succesvol waren. Vooral de groepsgerichte arrangementen die met het aanbod dicht bij de kernactiviteit van de sportvereniging bleven, bleken het meest aan te slaan.

De pilot van kanovereniging Hardenberg is één van de succesvolle pilots. In samenwerking met onder andere een natuuractiviteitencentrum en een outdoorbedrijf heeft de kanovereniging een arrangement ontwikkeld waarbij een kanotocht over de Vecht gemaakt wordt. Het arrangement richt zich voornamelijk op gezinnen die op omliggende campings verblijven.

Een van de belangrijkste resultaten van de pilots is dat de meerwaarde van 'Bewegen in het Groen' lag bij de samenwerking tussen de verschillende partners die in de arrangementen participeerden. De nieuwe samenwerkingsnetwerken die zijn ontstaan tussen de sport, sport & recreatie en natuur bieden in het vervolg perspectief voor het versterken van de positie van de provincie Overijssel als sportprovincie. Bovendien heeft het nieuw aanbod opgeleverd voor de huidige en toekomstige sporttoerist in Overijssel (Sportservice Overijssel, 2013).

'De zandhappende balkkunstenaar'

"Ik doe ieder jaar mee met het beachvolley evenement in Zoutelande. Gewoon lekker in een ongedwongen sfeer een potje spelen. 'Hoe meer zielen, hoe meer vreugde' gaat hier zeker op. De locatie is top, onder aan de duinen zodat we in de pauze lekker de zee in kunnen duiken. Hiernaast wil ik nog meegeven dat Zeeland ook een unieke locatie is voor fietsers en dan niet alleen recreatieve fietsers maar ook mountainbikers. Een lekker zwaar parcours over de duinen en door het bos is altijd leuk. Een lekkere frisse zeelucht voor de randstadbewoners zal niet verkeerd zijn denk ik."

Vrijtijdslandschappen

Vrijtijdslandschappen zijn gebieden die in het teken staan van vrijetijdsbesteding. In een vrijetijdslandschap komen facetten zoals sport, recreatie, leisure, cultuur, design, technologie, multimedia en belevingen bij elkaar. Het zijn hiermee bestemmingen die meerdere doeleinden vervullen. Een vrijetijdslandschap kan gezien worden als een sportgebied maar ook als een stadspark voor de lokale bevolking, terrein voor evenementen, bestemming voor toeristen en kan als input dienen voor citymarketing en regiobranding. Er zijn een aantal Europese bestemmingen die zich profileren als sportbestemming en een ontwikkeling doormaken tot 'vrijtijdslandschap'.

Bij een vrijetijdslandschap zijn meerdere stakeholders betrokken waardoor het een complex geheel kan worden. Iedere partij heeft immers zijn eigen belang en verantwoordelijkheid. Er zijn verschillende voorbeelden te noemen van steden die vrijetijdslandschappen hebben ontwikkeld. Eén hiervan is 'Ta'Qali Park' in Malta. Het park wordt gebruikt voor vrijetijdsbesteding, toerisme en (sport) evenementen voor bewoners van omliggende dorpen en steden en internationale toeristen. In Malta wordt vooral in het naseizoen actief ingezet op sporttoerisme. Er worden evenementen georganiseerd die passen bij de regio. Ook worden arrangementen aangeboden op gebied van golf, fietsen en rotsklimmen. Hotels spelen in op de vraag naar zeilen, windsurfen en duiken (European Tourism Futures Institute, 2014).

Surfdorp F.A.S.T. Scheveningen

F.A.S.T. (Free Architecture Surf Terrain) is een surfdorp gesitueerd op een stilgevallen bouwlocatie aan de boulevard van Scheveningen (Fast The Hague, 2014). Het tijdelijke project is een initiatief van 'DOEN Evenementen' met als doel het invullen van deze bouwlocatie en het creëren van voorzieningen voor surfers. In 2009 is het project gestart met de bouw van een drietal containers: een restaurant, een kantoor en een verblijfsaccommodatie. Anno 2014 is de locatie uitgebouwd tot een waar 'dorp'. De verschillende containers op deze locatie bieden ruimte aan diverse doeleinden. Zo zijn er een beach-hostel, kampeer- en camperplaatsen, een bar, een restaurant, kunstprojecten, een surfwinkel en reparatiewerkplaats, een surfschool en boardopslag.

Het zogenoemde surfdorp staat voor 'ontwikkeling tijdens uitvoering' en heeft geen vast eindbeleid, waardoor er ruimte is om creatief om te gaan met uitbreiding van het dorp.

Het project is ontstaan uit diverse samenwerkingen en biedt dan ook de gelegenheid voor geïnteresseerde ondernemers om zich te vestigen in het surfdorp.

Naast de vele faciliteiten rondom surfen biedt de locatie de mogelijkheid tot overnachten in het beach-hostel (50 bedden) of op het aangrenzende kampeerterrein. Diverse (weekend) arrangementen kunnen worden geboekt op aanvraag via de website.

Ameland

Ameland, één van de Nederlandse Waddeneilanden, richt zich in haar beleid op de sportieve dag- en verblijfsstoerist. De toeristische visie 'Gastrij, Actief en Gezond', wordt ingevuld door het aanbieden van wandel- en fietsmogelijkheden maar vooral ook door de inzet op sportevenementen. De Stichting Sportpromotie Ameland is in het leven geroepen als organisator en initiator van sportevenementen op Ameland. Zij organiseren onder andere een mountainbike evenement, een cross triatlon, de wandeltocht 'tussen slik en zand' en een adventure run.

Andere sportevenementen op het eiland zijn het rondje Ameland, een wandeltocht van bijna 50 kilometer rondom het eiland en de vuurtorenrun, een hardloophwedstrijd op de trappen van de vuurtoren. De VV Ameland is een belangrijke samenwerkingspartner op het gebied van

sportevenementen in Ameland. Bij de VVV kunnen sporters bijvoorbeeld terecht voor het ophalen van hun startnummer, maar ook voor complete arrangements rondom het sportevenement waar ook verblijf, vervoer en maaltijden onderdeel van uit maken (Stichting Sportpromotie Ameland, 2014).

Limburg

Het Zuid Limburgse heuvellandschap is populair onder de wielrenners. Zo populair dat bij het aanleggen van de wegen rekening wordt gehouden met wielrenners. Bij de ongeveer vijftig toertochten die jaarlijks worden gereden stappen zo'n 60 duizend deelnemers op de fiets. De organisatie Fietsrijk Limburg speelt goed in op deze vraag. Dit is een collectief van ondernemers uit verschillende sectoren die betrokken zijn bij het verzorgen van een positieve fietservaring in Limburg. Zowel logiesaccommodaties als evenementenorganisaties en tweewielerorganisaties zijn onderdeel van Fietsrijk Limburg. Gasten hebben de mogelijkheid om gebruik te maken van speciale arrangements die zijn samengesteld voor wielrenners en fietsers. Logiesaccommodaties moeten aan bepaalde criteria voldoen. Zo kunnen gasten de accommodatie voor één nacht boeken, kunnen ze gebruik maken van een afgesloten fietsstalling en zijn er speciale fietsfaciliteiten aanwezig (Fietsrijklimburg, 2014).

Adventure passport

Wales profileert zich als een avontuurlijke vakantiebestemming. Verschillende outdoor organisaties/ sportaanbieders hebben hun krachten gebundeld en een Adventure Passport ontwikkeld. Dit paspoort geeft bezoekers toegang tot verschillende (avontuurlijke) sportactiviteiten in Wales. Na het bezoeken van een attractie ontvangen bezoekers een stempel in het paspoort. Wanneer een bepaald aantal stempels is verzameld, is er gratis toegang tot een surf- en watersportpark dat in 2015 geopend wordt (NRIT Media, 2014).

Coasteering

Coasteering is een activiteit waarbij de deelnemers zich verplaatsen langs een (rotsachtige) kust, waar getijdenwisselingen zorgen voor meer of minder water en waarbij geen hulpmiddelen zoals vloten of boten gebruikt worden. Net als bij canyoning dragen de deelnemers wetsuits en beschermende kleding en soms een klim gordel. Door afwisselend te zwemmen (in rustig water, maar ook in water met hoge golven/ stroming), te klimmen, klauteren, abseilen, wandelen/ rennen en te springen van rotsen in het water legt de deelnemer een traject af. Coasteering maakt soms ook deel uit van een adventure race langs de kust (Coasteering, 2014).

Swimtrek

Swimtrek is een reisorganisatie die avontuurlijke zwemvakanties organiseert. Tijdens deze vakanties wordt gezwommen in open water (zee of meren) en verplaatsen de deelnemers zich al zwemmend naar de volgende overnachtingslocatie. Ze zwemmen bijvoorbeeld van eiland naar eiland, of een stuk langs de kust, waarbij hun bagage door een volgboot of over land vervoerd wordt. De openwaterzwemmer kan bij swimtrek kiezen uit verschillende locaties, tijdspannes (1 tot 8 dagen, met mogelijkheid tot verlenging) en af te leggen afstanden. Ook kun je kiezen voor reizen met of zonder coaching. Wanneer je te moe bent om de volledige afstand tussen twee locaties af te leggen, kun je ook (een stukje) meevaren met de volgboot. Swimtrek biedt ook een reis aan voor gezelschappen en/of gezinnen waarbij niet iedereen een zwemmer is. De niet-zwimmers en zwimmers kunnen dan ook gebruik maken van een breed activiteiten aanbod zoals zeilen, windsurfen, duiken, mountainbiken en begeleide fietstochten. Ook kunnen ze gebruik maken van een indoor fitness, de spa en een kinderclub (Swimtrek, 2014).

5. Kansrijk voor Zeeland

In deze themapublicatie is een verkenning uitgevoerd naar de combinatie van sport en toerisme in Zeeland. Op basis van theorie en praktijkvoorbeelden is gezocht naar handvatten, voor zowel overheden als ondernemers, om Zeeland verder te kunnen ontwikkelen tot sporttoeristische bestemming. Er is dieper ingegaan op het begrip sporttoerisme en welke drie specifieke vormen van sporttoerisme te onderscheiden zijn. Vervolgens zijn de achtergrondkenmerken van een sporttoerist beschreven en zijn tot slot een aantal praktijkvoorbeelden aan bod gekomen. In dit hoofdstuk wordt een aantal kansen beschreven waarin sport en toerisme elkaar kunnen versterken. Om sporttoerisme in de provincie te stimuleren, is het noodzakelijk dat Zeeland aandacht besteedt aan de volgende aanbevelingen.

Bundel je krachten

Wanneer aandacht besteed wordt aan sporttoerisme, is het van belang rekening te houden met verschillende typen sporttoeristen. In deze publicatie is onderscheid gemaakt tussen de evenementtoerist (de passieve en actieve bezoekers van sportevenementen), de actieve sporttoerist (de toerist die op recreatieve basis tijdens zijn vakantie sport- en/of beweegactiviteiten beoefend) en de sport legacy toerist (de toerist die vooral reist om sport gerelateerde musea en beroemde sportlocaties te bezoeken). Allereerst biedt deze typering de mogelijkheid om voor iedere kernsport die in Zeeland centraal staat (watersport, beachsport en fietsen) het (toeristisch) sport aanbod verder vorm te geven. Binnen de drie kernsporten wordt nu vooral een focus gelegd op de sportevenementbezoeker en de prestatieve/competitieve sporter. Het blijkt dat de recreatieve, actieve sporttoerist evenzeer, of zelfs nog wel van groter belang kan zijn voor Zeeland. De natuurlijke omgeving van Zeeland daagt uit tot bewegen en een gezonde leefstijl. Wie een dagje of weekendje naar zee gaat, maakt vrijwel altijd een strandwandeling. In de zomer wordt er volop in en op het water gespeeld en bewogen, zonder dat daar een prestatief doel achter zit. Mensen worden zich steeds bewuster van een gezondere leefstijl (Voedingscentrum, 2011). Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in een gezond eetpatroon maar ook in voldoende lichaamsbeweging. Niet alleen in de woonomgeving wordt hier aandacht aan besteed maar ook steeds meer tijdens vrijetijdsbesteding (NRIT, 2015).

Met het oog op belangrijke wielersportevenementen in Zeeland kan ook de sport legacy toerist een interessante doelgroep zijn. Veel fietsers vinden het aantrekkelijk om in de voetsporen van de deelnemers aan de Tour de France een tocht te maken over de stormvloedkering. Uiteraard is er overlap tussen de verschillende typen sporttoeristen. Zo kan een toeschouwer van de kustmarathon die zelf in datzelfde weekend ook een fietstocht maakt in Zeeland, zowel als passieve sportevenement toerist als ook als recreatieve actieve sporttoerist worden gezien.

Ook een fietser die tijdens zijn fietstocht Neeltje Jans aan doet om zich even een echte Tour de France deelnemer te voelen, is zowel een legacy als een actieve sporttoerist. Om een goed product voor de sporttoerist te kunnen aanbieden, is het goed om te kijken hoe de verschillende vormen van sporttoerisme elkaar kunnen versterken en aanvullen. Sportevenementen hebben over het algemeen een grote aantrekkingskracht op publiek, media en het bedrijfsleven. Hoewel de positieve effecten van evenementen niet onomstotelijk vast staan en ze vaak ook maar van korte duur zijn, kunnen evenementen wel nieuwe toeristen aantrekken en bijdragen aan een positief imago van de regio en de sport. Met name wanneer ingezet wordt op laagdrempelige 'side' activiteiten en arrangementen, kunnen sporttoeristen verleid worden langer in Zeeland te verblijven.

Sporttoerisme is teamsport!

Een sterke combinatie van sport en toerisme in Zeeland vraagt om nauwe samenwerking tussen verschillende sectoren, ondernemers en overheden. Deze samenwerking kan op drie verschillende niveaus plaatsvinden; strategisch, organisatorisch en uitvoerend.

1. Hoewel de terugtrekkende overheid een feit is, kunnen lokale en provinciale overheden in hun beleid wel duidelijke kaders schetsen door sportbeleid en toeristisch beleid nadrukkelijk

aan elkaar te koppelen en daarin ook keuzes te maken. Momenteel is het onderwerp sporttoerisme bij de provincie en de Zeeuwse gemeenten een relatief onontgonnen gebied. Door de discussie over de combinatie tussen sport en toerisme aan te jagen, nadrukkelijker te agenderen en faciliteren, kunnen de provincie en de gemeenten innovatieve ondernemers stimuleren met dit onderwerp aan de slag te gaan. Ook het behoud/ onderhoud van de natuurlijke (sport)omgeving is een (gedeelde) taak van de overheid.

2. Voor de sporttoerist die Zeeland bezoekt, moeten de mogelijkheden rondom sportactiviteiten goed en gemakkelijk vindbaar zijn. Het aanbod zou dus als ware gebundeld moeten worden en uitgegeven worden vanuit één organisatie. Gesprekken met sporttoeristen die voor deze verkenning zijn geïnterviewd en eerder onderzoek onder watersporters, wijzen bijvoorbeeld uit dat zij een gecombineerd aanbod/ arrangementen in Zeeland missen. Een organisatie als VVV Zeeland zou verschillende diensten en producten als menu-onderdelen voor de sporttoerist kunnen aanbieden, waarmee de gast zelf zijn/haar sporttoeristische arrangement kan samenstellen. Ook liggen er kansen om sport(toeristische) producten onderdeel te laten uitmaken van de Zeelandpas. Belangrijk hierbij is dat de behoeften van de sporttoerist in kaart worden gebracht zodat een juist product aangeboden kan worden.

3. Er kunnen verschillende sportactiviteiten ontwikkeld worden voor de gast. Het idee 'island hopping' of verplaatsen langs de kust, waarbij onderweg op verschillende plekken wordt overnacht, zouden ook in Zeeland kunnen werken. Voorwaarde voor dit soort activiteiten is ook weer de samenwerking tussen ondernemers, organisaties en overheden. Aanbieders van verschillende sportactiviteiten/verhuurders van sportmaterialen, verblijfsaccommodatie ondernemers en touroperators zullen hiervoor de handen ineen moeten slaan.

Er zijn verschillende verbanden te leggen tussen sectoren sport en toerisme. Maar ook andere sectoren zoals natuur, horeca én zorg kunnen een rol spelen in een samenwerkingsverband. Vanuit het oogpunt van de ontwikkeling 'Zeeland als gezonde regio' is het vanzelfsprekend dat de sectoren zorg, toerisme en sport samenwerken, met als doel een omgeving te creëren die uitnodigt tot actief en gezond gedrag en waarin gasten een optimale vakantiebeleving hebben.

Zonder geschikt landschap geen sporttoerist

Uit de praktijkvoorbeelden die in deze rapportage zijn beschreven, blijkt dat het landschap een bepalende rol heeft binnen het sporttoerisme. Bij de inrichting van het gebied is het goed om rekening te houden met de verschillende gebruikers, waaronder ook de sporttoerist. Het Zeeuwse landschap nodigt van nature al uit tot bewegen en met de toevoeging van kleine aanpassingen/voorzieningen kan deze kracht nog verder uitgebouwd worden. Hierbij kan gedacht worden aan kleine veranderingen in de infrastructuur, bijvoorbeeld een korte 'omlegging' van een fietspad, waardoor deze niet alleen aantrekkelijk is voor de fietsforens, maar ook voor de sportieve fietser; extra informatievoorziening, bijvoorbeeld bordjes met daarop de afstand die is afgelegd of tips om prettig te sporten en; faciliteiten, zoals bijvoorbeeld douches op parkeerplaatsen aan de kust.

'De vernieuwende strandtennisser'

"Ik volg op dit moment een zware opleiding. In het weekend kom ik graag naar Zeeland om te beachtennissen. Als ik de N57 oprij heb ik echt een vakantiegevoel. Beachtennis is een relatief kleine sport, maar wel een sport die, zeker in de zomer, toe is aan uitbreiding en zeker ook populair is. Je ziet echt mensen uit de Randstad en uit Brabant, toch nog wel naar Zeeland trekken. Ik zie het nog niet voor me dat deze sport gecombineerd kan worden met een verblijf in Zeeland. Daar is de sport nog te klein voor. Je zou het dan moeten combineren met andere sportactiviteiten."

Het is wenselijk dat bij de ontwikkeling van sporttoeristisch beleid en/of activiteiten ook rekening gehouden wordt met eventuele onbedoelde negatieve effecten. De sporttoerist draagt een bijzondere verantwoordelijkheid voor het respectvol omgaan met andere sporttoeristen en het kustlandschap. Zo bestaat er discussie over wandel- en fietspaden en de verschillende gebruikers hiervan met verschillende voorkeuren. Dit geldt ook voor duikers, surfers en vissers die afhankelijk zijn van hetzelfde water. Ook is het mogelijk dat stille zoekende sporttoeristen het landschap ongewild beschadigen wanneer zij zich buiten de gebaande paden begeven. Het verder uitdragen van het verantwoordelijkheidsgevoel onder sporttoeristen kan onder andere gecreëerd worden door in de informatie voorziening ook rekening te houden met de thema's duurzaamheid en verantwoordelijkheid. Zuinig zijn op de kust en haar koesteren zorgt er namelijk voor dat ook de toekomstige generaties kunnen genieten van een actief en gezond verblijf aan de kust.

Verspreid je kansen

In het beleid van Provincie Zeeland is uitdrukkelijk gekozen voor een focus op drie kernsporten; beachsport, watersport en wielersport. Deze sluiten aan bij de sportieve – en culturele geschiedenis van Zeeland en bij de LAND IN ZEE! gedachten. Geadviseerd wordt om de drie kernsporten meer vorm te geven. Tijdens het onderzoek is naar voren gekomen dat de drie kernsporten in mindere mate afgebakend zijn en een aantal, voor Zeeland belangrijke activiteiten, niet benoemd worden. Zo wordt weinig aandacht besteed aan het wandelen in onze provincie, terwijl een grote groep toeristen deze breedtesport activiteit veelvuldig onderneemt. Zeeland kent vele recreatieve wandelnetwerken die passen bij het natuurlijke

landschap. Door hier meer de focus op te leggen wordt ingespeeld op de behoeften van de actieve sporttoerist. Daarnaast zou een grotere focus op de duiksport kansrijk zijn. Deze sport sluit aan bij de LAND IN ZEE! gedachte en trekt gasten van over de landsgrenzen naar Zeeland, vaak met een hoog bestedingspatroon. Meestal zijn dit sporters voor wie competitie sport en/of evenementen minder van belang zijn. Wanneer de provincie zich meer gaat richten op de actieve sporttoerist, is de duiksport zeker een onderdeel dat aandacht behoeft.

Zeeland als sporttoeristische bestemming kansrijk maar vraagt ook meer inzicht

Deze rapportage is slechts een verkenning geweest van de kansen die sporttoerisme voor Zeeland zou kunnen bieden. Kansen liggen er zeker, maar om hier optimaal van te kunnen profiteren is meer inzicht nodig. De customer journey (de ervaring van de bezoeker voor, tijdens en na het bezoek aan de kust) van de verschillende typen sporttoeristen zal bijvoorbeeld nader onderzocht moeten worden om beter op hun behoeften te kunnen inspelen. Hiervoor zouden pilot projecten uitgevoerd kunnen worden waarbij innovatieve ondernemers zich specifiek richten op arrangementen voor een bepaald type sporttoerist.

Ook is nader onderzoek gewenst ten aanzien van de kernsporten en welke relatie er is tussen deze sporten en het imago van Zeeland. In het kader van de gezonde regio zijn vraagstukken zoals of en hoe precies de natuurlijke omgeving aanzet tot actief en gezond gedrag en welke bijzondere rol de kust en de zee daarin spelen, eveneens interessant voor vervolgonderzoek. Ook vragen rondom het landschapsperspectief, bijvoorbeeld de afhankelijkheid van sporten van de natuurlijke omgeving (om een sport als kitesurfen te beoefenen is bijvoorbeeld (ondiep) water en wind uit de juiste richting en van een bepaalde sterkte nodig) en de invloed van sportbeoefening op het landschap (bijvoorbeeld verstoren van de natuur door wandelaars in de duinen) verdienen nadere aandacht.

- Bottenburg, M. van. (2003). Top- en breedtesport: een Siamese tweeling?. K. Breedveld (red.), *Rapportage sport*, 285-314
- Colijn, J. & Kok, R. (2007). *Sportmarketing*. Pearson Education, Amsterdam
- Dreyer, A. & Kruger, A. (1995). *Sporttourismus*. München: Oldenbourg
- European Tourism Futures Institute (2014). *Sporttoerisme, Sportas Amsterdam*
- Funk, D.C., Toohey, K. and Bruun, T. (2007). "International sport event participation: prior sport involvement; destination image; and travel motives", *European Sport Management Quarterly*, Vol. 7 No. 3, pp. 227-48
- Gammon, S. and Robinson, T. 1997. Sport Tourism: A Conceptual Framework, *Journal of Sport Tourism*, Vol. 4, No. 3
- Gemeente Bergen, *Visie ondernemers Camperduin*, 2014
- Gibson, H. J. (2007). Moving beyond the "what is and who" of sport tourism to understanding "why". *Journal of Sport & Tourism*, 9(3), 247-265
- Gibson e.a., (1998). Sport Tourism: A Critical Analysis of Research, *Sport Management Review*, 1998, 1, 45-76
- Gibson, H.J., Willming, C. & Holdnak, A. (2003). Small-scale Event Sport Tourism: Fans as Tourists. In *Tourism Management*, 24, 2, 181-90
- Green, B. C., & Chalip, L. (1998). Sport tourism as the celebration of subculture. *Annals of Tourism Research*, 25(2), 275-291
- Hagoort, F. en Klerx, T. (2013). *Rapportage Economische impactmeting Marathon Zeeland*, Trequarista-NHTV, Breda
- Harrison-Hill, T. & Chalip, L. (2005). Marketing Sport Tourism: Creating Synergy between Sport and Destination, *Sport in Society: Cultures, Commerce, Media, Politics*, 8:2, 302-320
- Hinch, T. D., & Higham, J. E. (2001). Sport tourism: A framework for research. *International Journal of Tourism Research*, 3(1), 45-58
- Hover, P., Straatmeijer, J., en Breedveld, K. (2014). *Sportevenementen in Nederland*. Utrecht, Mulier Instituut
- Kenniscentrum Kusttoerisme (2012). *Themapublicatie: Daarom Watersport*
- Kenniscentrum Kusttoerisme (2011). *Themapublicatie: Dutch Divers' Delta*
- Kenniscentrum Kusttoerisme (2014). *Themapublicatie: Zeeland Hotspot voor watersport*
- NBTC-NIPO Research (2013). *Hét Watersportonderzoek*
- NBTC-NIPO Research (2014). *Continu Vakantie Onderzoek*
- NRIT (2015). *Tien vakantie trends volgens Cherry Picker*. Kennisbank NRIT. Geraadpleegd op 02-02-2015 op <http://www.nritmedia.nl/kennisbank/34018/>

- Provincie Zeeland (2013). *Kernsportplan Provincie Zeeland*
- Robinson, T., & Gammon, S. (2004). A question of primary and secondary motives: revisiting and applying the sport tourism framework. *Journal of Sport & Tourism*, 9(3), 221–233
- Sportservice Overijssel (2013), *Rapportage Beweging in het Groen*
- Standeven J, De Knop P. (1999). *Sport Tourism*. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Thomson, (2000). Physical activity through sport and leisure: Traditional versus non-competitive activities. *Journal of Physical Education New Zealand*, 33 (1), 34–39
- Voedingscentrum (2011). *Meer mensen willen gezonder eten*. Geraadpleegd op 02-02-2015 op <http://www.voedingscentrum.nl/nl/nieuws/meer-consumenten-willen-gezonder-eten.aspx>
- Wheaton, B. (2004). *Understanding Lifestyle Sports*. Routledge, New York

Geraadpleegde websites

- www.coasteering.com, geraadpleegd op 19 november 2014
- www.fastthehague.com, geraadpleegd op 3 december 2014
- www.fietsrijklimburg.nl, geraadpleegd op 3 december 2014
- www.kitzbueheler-alpen.com/nl/, geraadpleegd op 19 november 2014
- www.nritmedia.nl/nieuw/kennisbank/33660/Leisure_paspoort_voor_avontuurlijke_sporten/, geraadpleegd op 2 december 2014
- www.sportpromotie-ameland.nl/, geraadpleegd op 3 december 2014
- www.swimtrek.com/, geraadpleegd op 19 november 2014

Sport is tegenwoordig een belangrijke vorm van vrijetijdsbesteding. Veel mensen beoefenen ook tijdens hun vakantie een sportieve activiteit. Voor sommige mensen is sport het primaire doel waarom ze op vakantie gaan, maar vaak is het ook een secundaire of nevenactiviteit. Sport en toerisme zijn daarom een populaire combinatie, waardoor de nichemarkt sporttoerisme is ontstaan.

Sport biedt kansen voor toeristisch Zeeland. De natuurlijke omgeving van Zeeland nodigt uit tot bewegen en biedt daardoor mogelijkheden voor de beoefening van een breed scala aan sport en beweegactiviteiten. Omdat Zeeland een populaire toeristische bestemming is, ligt een combinatie van sport en toerisme ook hier voor de hand.

In deze themapublicatie wordt eerst ingegaan op Zeeland als sportprovincie. Daarna wordt toegelicht wat het begrip sporttoerisme inhoudt en welke drie specifieke vormen van sporttoerisme er te onderscheiden zijn. Ook worden enkele achtergrondkenmerken van sporttoeristen beschreven. Ten slotte worden er een aantal best practices genoemd en komen de kansen op het gebied van sporttoerisme in Zeeland aan bod.

Kenniscentrum Kusttoerisme

NHTV

internationaal hoger onderwijs Breda

Postbus 3917

4800 DX Breda

E info@kenniscentrumtoerisme.nl

www.kenniscentrumtoerisme.nl

HZ University of Applied Sciences

Postbus 364

4380 AJ Vlissingen

T (0118) 489 850

E info@kenniscentrumtoerisme.nl

www.kenniscentrumtoerisme.nl

